

EL LENGUAJE COMO MERCANCÍA EL LLENGUATGE COMA MERCADERIA

JULIA MANZANO

Societat Catalana de Filosofia

EMÍLIA OLIVÉ

Societat Catalana de Filosofia

Introducció

Atès que el tema dels Col·loquis d'enguany és el «lenguatge», hem volgut presentar-vos un text en què cadascuna ha elaborat la seva intervenció en la llengua en què pensa. Sense voler-ne cap traducció, perquè, com ara ens dirà Walter Benjamin, qualsevol traducció és una tasca gairebé impossible de dur a terme.

* * *

Mi apego a la lectura creo recordar que lo despertó Carlos Manzano, primo de mi padre, que nos visitaba para tomar el té con la familia. Él ya estaba haciendo sus intentos de traducción de distintas lenguas, como el francés, el inglés o el italiano, al castellano. Recuerdo las de Henry Miller y Henry James, y andando el tiempo tradujo para la editorial Valdemar *À la recherche du temps perdu*. Proust y la alta literatura siempre están asociadas en mi memoria a

este jovencito de entonces, que después sería un caballero sofisticado, cariñoso y de una locuacidad extraordinaria que nos seducía con sus discursos sobre la necesidad de las traducciones sucesivas en distintos momentos históricos. Las comunidades cambian y cada traductor se debe a su época, al momento en que la traducción se lleva a cabo. Y los lectores de cada época van transformando también el lenguaje de cada texto, reinterpretándolo.

Este año, Emília Olivé y yo nos hemos dedicado a los textos de crítica literaria de Walter Benjamin, y entre ellos, sus escritos sobre Marcel Proust. Y con tal motivación he releído *Por el camino de Swann* traducido por Carlos Manzano.¹ En su relectura, se me ocurrió una idea un tanto peregrina, que consistía en que tal vez lo que pretendió el inmenso escritor Proust fue elevar un monumento al «tiempo perdido» que para él eran todos los momentos en que su madre estaba ausente. Cuando se iba a la cama, su querida mamá, le daba las «buenas noches», confrontando la crítica de su marido, que lo consideraba como exceso de mimos al niño. Eso sucedía cuando el amigo de la familia, el Sr. Swann, iba a cenar a la casa. El niño casi odiaba su presencia, porque tenía que irse a dormir sin el beso de su adorada mamá, que lo hacía sufrir lo indecible. Pero eso indecible, ese «tiempo perdido» sin ella, lo sublimó con la creación monumental de las siete narraciones de su *Recherche*, las tres últimas póstumas. La madre, Jeanne Weil, murió en 1905 y el hijo tardó tres años en elaborar el duelo, ya que no comenzó a escribir hasta 1908, dedicándose en cuerpo y alma a ello hasta su muerte en 1922.

En el texto de Benjamin, *Para una imagen de Proust* (1929), dice que todas las grandes obras fundan un género.

1. Marcel PROUST, *En busca del tiempo perdido*. Traducció cast. Carlos Manzano. Barcelona: Lumen, 2000.

El inmenso escritor francés fundó la autobiografía, que en su caso consistió en la interfecundación de obra y vida. Dice Benjamin en el texto citado con anterioridad:

À la Recherche du temps perdu son el resultado de una síntesis imposible de reconstruir, en la que la introspección del místico, el arte del prosista, el brío del satírico, el saber del erudito y la timidez del monomaniaco componen una obra autobiográfica.²

Los críticos de Proust consideran, sin embargo, que no ha descrito en su obra la vida tal y como ha sido, sino una vida tal y como la recuerda, el tejido de su recuerdo, como una Penélope rememorando.

Benjamin considera que la obra de Proust es fruto de la *memoria involuntaria*, que está más próxima del olvido de lo que se suele llamar recuerdo (Proust estaba versado en estos temas, puesto que fue discípulo de Bergson). Benjamin distingue entre: *memoria voluntaria* sometida a las órdenes de la inteligencia y la memoria involuntaria, que lleva la huella de la situación en la que se ha gestado. Esta última da lugar al lenguaje de las obras de arte que son el resultado de lo que no ha sido vivido conscientemente, que no es una vivencia sino una experiencia. Esta curiosa distinción entre *vivencia* y *experiencia* es importante para la creación, como veremos a continuación.

En las primeras páginas de la *Recherche*, el escritor francés confronta los dos tipos de memoria. Explica lo pobremente que se le aparecieron las vivencias (a pesar de su insistencia racional en forzar a su memoria voluntaria) de la Ciudad de Combray, donde había transcurrido una parte de su infancia. Sin embargo, sus escritos son fruto de su memoria involuntaria, ligada a la experiencia inconsci-

2. Walter BENJAMIN, «Para una imagen de Proust» a *Iluminaciones*. Madrid: Taurus, 2021, p. 41.

ente, recubiertos por las huellas del narrador y por tanto poseedores de *aura* («manifestación irreplicable de una lejanía», según la definición de Benjamin). Esa experiencia de la lejanía de la madre constituye el carácter aural de su obra de arte.

Volviendo a la traducción (¿con *aura* o sin ella?) de Carlos Manzano, ¿qué piensa Benjamin sobre «la tarea del traductor»? En el escrito que lleva este título (de 1923)³, considera que la traducción que pretende ser mediadora entre el original y la lengua de destino, en realidad no puede transmitir más que el mensaje, que Benjamin considera in-esencial. ¿Por qué? Porque en una obra literaria siempre hay algo inabarcable, misterioso, imposible de comunicar. ¿Se está refiriendo al *aura* que ha de estar presente tanto en la obra de arte original como en su traducción? Entonces nos planteamos ¿cómo es posible la traducción? Por la relación íntima de las lenguas, ya que todas derivan de lo que Benjamin denomina la «lengua pura», sagrada, emparentada con el mesianismo presente en tantos de sus escritos.

* * *

De la relació de la llengua divina i la tasca del traductor tractava ja un text anterior titulat *Sobre la llengua en general i sobre la llengua dels humans* (del 1916), en què Benjamin reflexiona entre el llenguatge diví, que en nominar coneix i crea, i l'humà capaç d'escoltar el ressò del nom de les coses que les va crear i fer-lo emergir com a llengua articulada. És com si el llenguatge humà fos capaç de traduir i donar forma articulada al «pols que batega» secretament en les coses, la seva veritat. En aquest sentit, el llenguatge humà té la potencialitat de restituir el llenguatge diví, més

3. Walter BENJAMIN, *La tarea del traductor*. Barcelona: Edhasa, 1971 (Trad. cat.: a *Art i Literatura*. Vic: EUMO, 1984).

enllà (i enmig de) la dispersió babèlica: el càstig bíblic pel «pecat original» en l'àmbit lingüístic.

Així descriu Benjamin aquest sentit del pecat original:

Quan l'ésser humà abandona la puresa del llenguatge del nom, fa de la llengua un mitjà [*Mittle*] (o sigui, un coneixement que li és inadequat) i també parcialment un *pur* signe; cosa que té com a conseqüència la diversitat de les llengües.⁴

Per tant, la corrupció s'esdevé quan l'ésser humà s'aliena del «nom de la cosa» i el seu dir no arrela *en* la cosa (i en última instància en el llenguatge diví de qui depèn) i només concep el llenguatge com un mer mitjà [*Mittle*] per representar *a través* seu i arbitràriament la cosa, enmig d'aquesta dispersió babèlica. Es tractaria del *lógos*: una mediació abstracta (allunyada de la concreció de la cosa) que representa, denomina, ordena i imposa la seva lògica conceptual a les coses, sense respectar-ne la petjada del seu nom i la seva veritat. L'abordatge benjaminià recorda aquí poderosament al de Nietzsche i la crítica que feia de les «catedrals de conceptes» (a *Veritat i mentida en sentit extramoral*, 1873) —deixant de banda òbviament que l'objectiu d'aquest últim és el perspectivisme, mentre que en el nostre autor hi predomina l'empremta messiànica. Ambdós comparteixen també idèntic horitzó, perquè la cosa que s'hi juga és la possibilitat de la «veritat», és a dir, el coneixement de la paraula justa (divina o no!) que anomena la cosa pel seu nom. Impossibile en Nietzsche, per inexistent; però i en Benjamin? Semblaria que també, perquè la tasca del traductor està carregada de dificultats teològiques que augmenten enormement quan s'hi incorpora l'anàlisi política.

4. Walter BENJAMIN, «Sobre la llengua en general i sobre la llengua dels humans», a *Art i Literatura, op. cit.*, p. 117 (Trad. cast. a *Il·luminacions, op. cit.*).

I és que en Benjamin batega també l'ànima marxista quan sosté que el pecat del *lógos* és la corrupció pròpia del llenguatge burgès que, com a mer signe, cerca només la comunicació arbitrària entre els humans, i així la dominació de coses i persones. Que el «llenguatge capitalista» de la modernitat no cerca pas el coneixement-veritat, sinó que és pura informació que ha esdevingut propaganda i mercaderia és quelcom innegable. Estem convençudes que avui tindríem Benjamin analitzant apassionadament el llenguatge de les xarxes (a Google, Whatsapp, Twitter, Telegram...), que són l'última irrupció de la tècnica de producció i difusió de paraules en els mitjans de comunicació de masses. Aquesta moderna Babel produeix discursos sense control que es multipliquen infinitament a si mateixos, sense mantenir cap referent a la cosa o a la veritat –i encara menys al caràcter originari del nom diví! L'imperi de les *fake news* culmina el «pecat original», la corrupció tecnificada del llenguatge i la seva absoluta pèrdua de l'*aura*.

I qui dubta que aquest *lógos* tecnològic i tecnificat sigui una eina poderosa de dominació capitalista? Com el cinema o les sèries, les xarxes socials enlluernen i promouen una distracció gens innocent perquè és una mena «d'entrenament en la dispersió» i, per tant, promou l'aprenentatge de l'alienació. Diu Benjamin que «el feixisme veu la seva salvació en el fet que les masses arribin a expressar-se (però sense que mai facin valer els seus drets)».⁵ Finalment, en la cultura de masses, el llenguatge, com l'art, ha esdevingut també mercaderia, objecte de consum alienant.

La qüestió és si d'aquí en podem sortir, si podem tornar a anomenar les coses pel seu nom i alhora cercar una mica

5. Walter BENJAMIN, «L'obra d'art en l'època de la seva reproduïbilitat tècnica» a *Art i Literatura*, op. cit., p. 45 (Trad. cast. a *Il·luminacions*, op. cit.).

de veritat en tota aquesta dispersió babèlica. Al final del text que ha tractat la Julia (*La tasca del traductor*), Benjamin esmenta que en Hölderlin el gran perill que amenaça la traducció és que la pregonesa i dificultat de la llengua la condemni al silenci. Però siguem optimistes i recuperem la coneguda admonició del poeta a l'*Himne a Patmos*: «Proper està el déu i difícil és captar-lo. Però on hi ha el perill creix el que ens salva». Quina possibilitat de salvació hi veuria avui Benjamin? Què diria sobre l'ús del llenguatge modern? Pensem que lluny de practicar el «ludisme», i si recordem les seves reflexions ambivalents sobre el cinema, en criticaria l'ús alienador i també ho atribuiria al fet que ni les xarxes mateixes ni la societat estan prou desenvolupades per assumir-les i reconvertir-les sota un horitzó revolucionari, és a dir, no estan prou madures per promoure una politització del llenguatge. Segurament ens convidaria a fer un exercici (hermenèutic i polític) molt difícil però no impossible i que seria la nova tasca del traductor, que consisteix a cercar les esclatxes de «veritat» enmig de la infinitat de paraules que pretenen col·lapsar-nos i desorientar-nos cada cop que naveguem per internet. Des del punt de vista dialèctic, es tractaria del fet que el llenguatge faci memòria dels vençuts de la història per poder entendre l'opressió del present i il·luminar una possibilitat de redempció futura. Clarivident com sempre, en les lectures de Baudelaire o Proust, Benjamin troba aquestes petjades que obren horitzons de reparació i esperança. Avui nosaltres haurem de posar atenció als rastres que deixi a les xarxes el llenguatge de la veritat, tenir una mica de criteri i sobretot molta paciència per no naufragar.

I posades a fer la feina de lectores, Benjamin, en un típic gir messiànic cap als orígens, ens diria que potser ens convé retornar a la innocència perduda dels contes infantils, en què els noms apareixien per primer cop, amb puresa, perquè en –i amb– aquests descobríem alhora l'existència de les

coses. Segurament aquest és el moment que hem estat més a prop del llenguatge diví! Benjamin reproduceix aquesta màgia en un dels seus relats breus titulat *La capsa de lletres*⁶ (1938), en què la memòria i l'oblit d'allò originari –aquell paradís perdut de la infantesa i la humanitat reconciliada, lliure de dominació– es relliguen amb la nostàlgia per la infinita possibilitat que cada lletra amagava, un esplendor que perviu encara en la pols de cada fragment de la història i en cada paraula que digui veritat. L'enyorança benjaminiana sembla demanar-se: ¿qui pogués reviure aquest paradís perdut, qui pogués fer marxa enrere en el pecat original, qui pogués retornar a la infantesa reconciliada de la humanitat, qui pogués recuperar aquell petó tan desitjat de la mare?

6. Walter BENJAMIN, *Infancia en Berlín hacia el 1900*. Madrid: Abada, 2011 (Trad. cat.: *Infància a Berlín cap al 1900*. Palma: Lleonard Muntaner, 2013).